

**¹Н.Қ. Балтабаев, ²М.М. Байбекова, ³Х.Т. Наубаева,
⁴Ш.У. Унгарбаева, ⁵Б.Б. Аязбаева, ⁶Н.Б. Токсанбаева**

¹PhD докторант, SILK WAY Халықаралық университеті,
Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: n.baltabaev04@mail.ru

²психология ғылымдардың кандидаты, доцент м.а., әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Шымкент қ., e-mail:kabdan.98@mail.ru

³профессор, психология ғылымдарының докторы, І. Жансүгіров атындағы
Жетісу мемлекеттік университеті, Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: t.hapiza59_@mail.ru

⁴қауымдастырылған профессор м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты, І. Жансүгіров атындағы
Жетісу мемлекеттік университеті, Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: zh.ungar@mail.ru

⁵оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: beiba817.87@mail.ru

⁶оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nazgultoksanbaeva@gmail.com

МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ӘРТҮРЛІ КӘСІБИЛЕНУ КЕЗЕҢДЕРІНДЕГІ ЭМОЦИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада мұғалімдердің әртүрлі кәсібилену кезеңдеріндегі эмоциялық тұрақтылықтың ерекшеліктері эмоциялық тұрақтылық тұлғаның қалыптасуының маңызды аспектілерінің бірі және оның жетілуінің көрсеткіші болып табылады. Адам психикасы адам қызметінің контекстінде бір-біріне өзара әсер ететін рационалды және иррационалды бастаулардан тұрады. Эмоциялар адамның әрекеті мен мінез-құлқын бағыттайды және реттейді. Егер екі полюсті континуумның «тұрақтылық-тұрақсыздық» негізінде эмоциялық тұрақтылықты қарастырсақ, тұрақсыздық теріс мінез-құлыққа және уайымдарға, соның ішінде агрессивті және аутоагрессивті реакцияларға, шындықты дұрыс қабылдамауға әкеп соқтыратын теріс мінез-құлыққа байланысты екенін мойындауға тура келеді. Мұндай мұғалімдердің әртүрлі кәсібилену кезеңдеріндегі эмоциялық тұрақтылықтың ерекшеліктері қызметінің түрлі салаларына теріс әсер етеді, көбінесе жеке және кәсіби өсуді деформациялайды. Эмоциялық реттеуге қабілеттіліктің дамуымен, эмоциялық орнықтылықтың артуымен адам қарым-қатынаста төзімді, кәсіби қызметте табысты болады, табысты мансапты жасауға жоғары мүмкіндік алады, дағдарыстық жағдайлар мен белгісіздік жағдайларына оңайырақ бейімделеді. Кәсіпқойлықтың әр түрлі кезеңдеріндегі психологтардың эмоционалды тұрақтылығының тұлғалық детерминанттары: интернальность; ойлау және мінез-құлық икемділігі; рефлексиялық қабілеттер (жалпы рефлексивтілік); эмоциялық жағдайды рефлексивті бағалау; эмоциялық жағдайда әрекет ету тәсілдері туралы шешім қабылдаудың рефлексиясы; эмоциялық жағдайдың табыстылығын рефлексивті бағалау.

Түйін сөздер: мұғалім, эмоция, тұрақтылық, тұрақсыздық, ғылыми, зерттеу, әдіснамалық, эксперимент, кәсіби, дәріс, семинар, оқу іс-әрекеті.

¹N.K. Baltabaev, ²M.M. Baibekova, ³H.T. Naubaeva,

⁴Sh.U. Ungarbaeva, ⁵B.B. Ayazbaeva, ⁶N.B. Toksanbaeva

¹PhD student, SILK WAY International university, Kazakhstan, Shymkent, e-mail: n.baltabaev04@mail.ru

² candidate of Psychological Sciences, associateddocent, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail:kabldan.97@mail.ru

³ professor, doctor of psychological science Zhetisu governmental university after I.Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: t.hapiza59_@mail.ru

⁴i.e. associated professor, candidate of pedagogical science, Zhetisu governmental university after I.Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: zh.ungar@gmail.ru

⁵lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: beiba817.87@mail.ru

⁶lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: nazgultoksanbaeva@gmail.com

Features of emotional stability of teachers at various stages of professional formation

Abstract: In this article, the features of emotional stability of teachers at different stages of professionalization are one of the important aspects of the formation of personality and an indicator of its improvement.

The human psyche consists of rational and irrational principles interacting with each other in the context of human activity. Emotions direct and regulate the behavior and actions of humans. If we consider emotional stability on the basis of the bipolar continuum "stability-instability", it should be recognized that the negative behavior is interconnected unstable negative behavior and experiences, including aggressive and autoaggressive reactions, incorrect perception of reality. Features of emotional stability of such teachers at various stages of professionalization negatively affect various spheres of activity, often deform personal and professional growth. With the development of the ability to emotional settlement, increasing emotional stability, a person is successful in professional activities, gets a high opportunity to make a successful career, it is easier to adapt to crisis conditions and conditions of uncertainty.

Key words: teacher, emotion, stability, instability, scientific, research, methodological, experiment, professional, lecture, seminar, educational activity.

**¹Н.Қ. Балтабаев, ²М.М. Байбекова, ³Х.Т. Наубаева,
⁴Ш.У. Унгарбаева, ⁵Б.Б. Аязбаева, ⁶Н.Б. Токсанбаева**

¹PhD докторант, Международный университет SILK WAY, Казахстан, г. Шымкент, e-mail: n.baltabaev04@mail.ru

²кандидат психологических наук, и.о.доцента кафедры «Педагогика и психология»,
Казахстан, г. Шымкент, e-mail: kabldan.97@mail.ru

³профессор, доктор психологических наук, Жетысуский государственный университет имени
И. Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: t.hariza59_@mail.ru

³и.о. ассоциативного профессора, кандидат педагогических наук, Жетысуский государственный
университет имени И. Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: zh.ungar@mail.ru

⁵преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: beiba817.87@mail.ru

⁶преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nazgultoksanbaeva@gmail.com

Особенности эмоциональной стабильности учителей на различных этапах профессионального становления

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности эмоциональной устойчивости учителей на различных этапах профессионализации, которые являются одним из важных аспектов становления личности и показателем ее совершенствования. Психика человека состоит из рациональных и иррациональных начал, взаимодействующих друг с другом в контексте человеческой деятельности. Эмоции направляют и регулируют поведение и действия человека. Если рассмотреть эмоциональную устойчивость на основе двухполюсного континуума «стабильность-нестабильность», то следует признать, что с отрицательным поведением взаимосвязано нестабильное негативное поведение и переживания, в том числе агрессивные и аутоагрессивные реакции, неправильное восприятие действительности. Особенности эмоциональной устойчивости таких учителей на различных этапах профессионализации отрицательно влияют на различные сферы деятельности, зачастую деформируют личностный и профессиональный рост. С развитием способности к эмоциональному урегулированию, повышением эмоциональной устойчивости человек успешен в профессиональной деятельности, получает возможность сделать успешную карьеру, легче адаптируется к кризисным условиям и условиям неопределенности. Личностные детерминанты эмоциональной стабильности психологов на разных стадиях профессиональности: интернальность; гибкость мышления и поведения; способности к рефлексии (общая рефлексия); рефлексивная оценка эмоционального состояния; рефлексия принятия решения о способах реакции в эмоциональных ситуациях; рефлексивная оценка успешности эмоциональной ситуации.

Ключевые слова: учитель, эмоция, стабильность, нестабильность, научная, исследование, методологическая, эксперимент, профессиональная, лекция, семинар, учебная деятельность.

Кіріспе

Эмоциялық тұрақтылық тұлғаның қалыптасуының маңызды аспектілерінің бірі және оның жетілуінің көрсеткіші болып табылады. Адам психикасы адам қызметінің контексінде бір-біріне өзара әсер ететін рационалды және иррационалды бастаулардан тұрады. Эмоциялар адамның әрекеті мен мінез-құлқын бағыттайды

және реттейді. Егер екі полюсті континуумның «тұрақтылық-тұрақсыздық» негізінде эмоциялық тұрақтылықты қарастырсақ, тұрақсыздық теріс мінез-құлыққа және уайымдарға, соның ішінде агрессивті және аутоагрессивті реакцияларға, шындықты дұрыс қабылдамауға әкеп соқтыратын теріс мінез-құлыққа байланысты екенін мойындауға тура келеді. Мұндай көріністер адам қызметінің түрлі салаларына теріс

әсер етеді, көбінесе жеке және кәсіби өсуді деформациялайды. Эмоциялық реттеуге қабілеттіліктің дамуымен, эмоциялық орнықтылықтың артуымен адам қарым-қатынаста төзімді, кәсіби қызметте табысты болады, табысты мансапты жасауға жоғары мүмкіндік алады, дағдарыстық жағдайлар мен белгісіздік жағдайларына оңайырақ бейімделеді.

Эмоция адам мінез-құлқының драйвері болып саналады, бірақ ол бейсаналық. Алғаш рет психоанализатордың негізін қалаушы З. Фрейд осы тақырып бойынша маңызды ой айтты. Ол эмоционалдық үдерістердің қуатты ынталандыратын әсері болған жағдайларда да бейсаналық болуы мүмкін деп санайды (Фрейд, 2017: 13).

Мотивациялық эмоциялардың авторлық теориясының негізгі қағидалары осы жұмыста эксперименталды расталды:

- эмоция, әдісіне қарамастан, өзінің психикалық мазмұнынан туындайтын ынталандыру әлеуетіне ие

- бұл толқу мен шиеленіс;

- эмоционалдық тұрғыдан эмоциялық жағынан эмоция «субъектке» қосылып, адамның осы тақырыппен байланыс жағдайының көрінісі ретінде пайда болады. Атап айтқанда, қуанышты сезім күшті байланыстардың болуын және қайғы-қасіреттің сезімін көрсетеді

- Бұл адамның адаммен байланысы субъектінің бұзылуының көрінісі – әрбір эмоцияның тәжірибесі коммуникация субъектісіне қарсы бейсаналық (болжанбаған) әрекеттермен бірге жүреді;

- субъектіге бейсаналық емес күтпеген әрекеттер тәжірибелі эмоциялардың әдістеріне сәйкес келеді және осыған байланысты байланыстарды нығайтады (қуаныш сезімі) немесе байланыс үзілісін қалпына келтіру (ашудың эмоциясы) немесе «қайғы» (Пырьев, 2015: 50).

Осылайша, ашудың, қайғы мен қуаныш сезімін бастан кешіру адамның мінез-құлқын тақырыпқа (құбылысқа) бағытталған әрекетке әкелетін кернеуді тудырады. Эмоциялар, әдетте, ұзақ эмпирикалық қарым-қатынасқа ие болатын пәнге күтпеген (бейсаналық) әрекеттерді ашады. Мысалы, студенттердің эмоциялардың қатысуымен ынталандыру схемасы бойынша білім беру қызметі төменде келтірілген. Ашудың, қайғырудың немесе оқу ісіне деген қуанышты сезіну студенттің бұл іспен байланысты нығайтуға немесе бұзуға әкелетін бейсаналық қалаусыз әрекеттер жасауға себеп болатын кернеуді тудырады.

Қажетсіз әрекеттерді мотивациялық және демотивациялық деп бөлуге болады. Атап айт-

қанда, мотивациялық әрекеттер қуаныш, рахат, қызығушылықтың оң эмоцияларынан туындайды. Бұл эмоциялар мұғалімдермен тығыз байланыстарды нығайту үшін оқу іс-әрекеттеріне бағыттайды. Өз кезегінде, демотивациялық іс-қимылдар теріс эмоциялардан – қайғыдан, мұңаюдан және көңіл-күйден шығады және студенттердің оқу әрекеттерімен байланысты үзілістерге алып келеді. Алайда әсердің сипатына қарамастан, шиеленісті және мінез-құлық белсенділігін субъектке (қызметке) әкелетін барлық эмоциялар мотивациялық деп санауға тиіс.

Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізі принциптері бірлігі аффект және интеллект (Л.С. Выготский), детерминизм (С.Л. Рубинштейн), сана бірлігі және іс-әрекет болып табылады (Рубинштейн, 2018: 85). Бұл мақаланың негізі эмоциялық құбылыстар психологиясының теориялық жағдайы болды (Л.М. Аболин, В.К. Вилюнас, Б.Х. Варданян, Т.Б. Зильберман, К.Е. Изард, А.Е. Ольшанникова, А.М. Прихожан, Я. Рейковский). Маңызды әдіснамалық бағдарлары негіз болды: субъектілік-акмеологиялық тұрғыдан зерттеу оның психикалық және кәсіби дамуы (К.А. Абульханова-Славская, Б.Г. Ананьев, М.Р. Битянова, И.В. Вачков, А.А. Деркач, Ю.М. Забродин, Э.Ф. Зеер, Е.А. Климов, А.К. Маркова, Е.А. Милерян, Л.М. Митина, В.Д. Шадриков, Л. Б. Шнейдер), оның тұтастығындағы эмоциялық тұрақтылық феноменін зерттеуге мүмкіндік беретін жүйелі тәсіл Ю.И. Кравченко (Кравченко, 2015: 544), А.Н. Леонтьев (Леонтьев, 2001: 511), Р.У. Липер (Липер, 2017: 210-224), Л.И. Петражицкий (Петражицкий, 2011: 328), Е.А. Пырьев (Пырьев, 2015: 8-14), Р. Дэвидсон, Ш. Бегли (Дэвидсон, Бегли, 2012: 256), П. Экман (Экман, 2012: 334) жеке тұлғаның эмоциялық, интеллектуалдық, мотивациялық және ерік ерекшеліктерінің өзара байланысы мен қарым-қатынасын ашатын жеке көзқарас (Л.И. Анцыферова, К.К. Платонов, А.А. Реан).

П.Б. Зильберман мен Л.М. Аболин эмоциялық тұрақтылығын анықтау көрсетілген өзара байланысты ескере отырып, бұл ұғымды жан-жақты түсіндіреді. Осы авторлардың эмоциялық тұрақтылығы адамның психологиялық қызметінің эмоциялық, ерік, зияткерлік, мотивациялық компоненттерінің өзара әрекеттесуімен сипатталатын тұлғаның интегративті қасиеті болып табылады, ол қызмет мақсатына оңтайлы табысты қол жеткізуді және күрделі эмоциялық жағдайда неғұрлым тиімді әлеуметтік-рөлдік мінез-құлықты қамтамасыз етеді (Аболин Л.М., 1989; Зильберман П.Б., 1974).

Эмоциялардың тұрақтылық функциясы университеттің оқушыларының оқу іс-әрекеттерін шешу үшін күтпеген әрекеттерін жүзеге асыру мысалында сыналды. Бұл үшін мұғалімдердің оқу сабақтарында жасырын бақылауы бірнеше топтарда ұйымдастырылды. Байқау дәрістер, семинарлар, тесттер, емтихандар, сондай-ақ сабақтар арасындағы үзілістер кезінде ұйымдастырылды. Байқаудың мақсаты – университеттегі мұғалімдердің күтпеген әрекеттерін анықтау (Кравченко, 2015: 544).

Зерттеудің эксперименттік бөлімінде білім беру жүйесі мұғалімдердің эмоциялық тұрақтылығын дамыту үшін эмоциялық тұрақтылық пен кәсіби психологиялық өтілдің тәуелділігіне тән. 1 жылға дейінгі және 5 жылдан 10 жылға дейінгі кезеңде білім беру жүйесінің мұғалімдеріне эмоциялық орнықтылықтың даму дағдарысы тән. Эмоциялық тұрақтылық деңгейіне қатысты ең қолайлы болып 1 жылдан 3 жылға дейінгі және 10 жылдан 15 жылға дейінгі психологиялық кәсіби тәжірибесі бар мамандар табылады. Білім беру жүйесі мұғалімдердің эмоциялық тұрақтылығының жас ерекшеліктері 20-дан 30 жасқа дейінгі кезеңде жасына сәйкес өсуімен сипатталады, ал 41 жастан кейін сыналушылардың жасы ұлғаюына қарай эмоционалдық тұрақтылықтың төмендеуінен тұратын үрдіс байқалады.

2. Эмоциялық тұрақтылықтың екі функциясы бар: гомеостатикалық және адаптациялық. Эмоциялық тұрақтылықтың гомеостатикалық функциясы реттеуші-тұрақтандырғыш рөлді орындайды және эмоциялық шиеленістің өсуіне жол бермей, эмоциялық тепе-теңдікті қолдауға мүмкіндік береді. Эмоциялық тұрақтылықтың адаптациялық функциясы жеке тұлға мен кәсіби қызмет үшін жағымсыз салдарсыз жаңа немесе өзгерген сыртқы жағдайларға немесе ішкі жағдайға икемді және барабар бейімделуге мүмкіндік береді. Эмоциялық тұрақтылық функциялары бір-бірімен перманентті өзара әрекеттеседі және тұлғаның эмоциялық саласының рефлексиясымен біріктіріледі. Мұндай рефлексияның үш түрі бар: өзінің эмоциялық жағдайын бағалаудың рефлексивті қабілеті; эмоциялық өзін-өзі реттеу табыстылығын рефлексивті бағалау.

Эмоциялық тұрақтылықтың айқын деңгейі білім беру жүйесі мұғалімдердің кәсіби жану синдромының туындауына кедергі келтіреді.

Кәсіпқойлықтың әр түрлі кезеңдеріндегі психологтардың эмоционалдық тұрақтылығының тұлғалық детерминанттары: интерналь-

ность; ойлау және мінез-құлық икемділігі; рефлексиялық қабілеттер (жалпы рефлексивтілік); эмоциялық жағдайды рефлексивті бағалау; эмоциялық жағдайда әрекет ету тәсілдері туралы шешім қабылдаудың рефлексиясы; эмоциялық жағдайдың табыстылығын рефлексивті бағалау.

Өзін-өзі реттеу; өзін-өзі бағалау; коммуникативтік төзімділік; эмоциялық өзін-өзі бақылау. Мұғалімдерде салыстырғанда алты жеке детерминантының басымдылығы байқалады, олар: интерналдық көрсеткіштері; жалпы рефлексивтілік көрсеткіштері; эмоциялық жағдайды рефлексивті бағалау көрсеткіштері; өзін-өзі бағалау көрсеткіштері; коммуникативтік төзімділік көрсеткіштері; эмоциялық өзін-өзі бақылау көрсеткіштері.

Тәжірибенің сипаттамасы. Экспериментке SILK WAY Халықаралық университетінің түрлі факультеттерінің мұғалімдері қатысты. Жалпы алғанда, эксперимент университеттің бірінші кәсібилену кезеңі мен екінші кәсібилену кезеңіндегі 7 мұғалім топтарын қамтыды. Үлгісі – 167 адам. Тағы да байқау жасырын өткізілгенін атап өтеміз. Эксперименттің тазалығы үшін бұл шарт қатаң сақталады. Мұғалімдердің бейсаналық түрде жасаған іс-әрекеттерін, яғни эмоцияны сезінудің әсерінен, оқу іс-әрекетінің әртүрлі аспектілерін шешу үшін маңызды болды. Мұғалімдердің іс-әрекеттерін қадағалауға арналған тапсырмалар топ жетекшісінен дайындалған тұлғаларға жіберілді. Байқау бір семестрге арналған бағдарламаға сәйкес жүргізілді.

Эксперимент «негізгі» деп бағаланатын сегіз эмоцияның мотивациялық функцияларын қарастырды. Бұл эмоциялар: рахат, қызығушылық, ашулану, қуаныш, лайықсыздық, көңіл көтеру, қорқыныш, қайғы. 1-кестеде келтірілген.

2-кестеде университетте лекциялар мен семинарлар туралы белгілі бір эмоцияларды сезінген мұғалімдердің іс-әрекеттерінің қорытынды хаттамалары келтірілген.

«Эмоциялар» бөліміндегі сандар келесі аттарға ие: 1. Қуаныш; 2. Пайыздар; 3. Ашулану; 4. Қуаныш; 5. Бейтараптық; 6. Өкінішке орай; 7. Қорқыныш; 8. Қайғы-қасірет. 2-кестеде көрсетілген сандық көрсеткіш қатысушылар санының, лекциялар мен семинарларда сезілетін эмоциялардың және қабылданған шаралар санын біледі. Айқындық кестесі іс-әрекеттерді бір апта (бес күн) үшін ғана көрсетеді. Ескерту: Теріс әрекеттерді таңдау эксперименттік

жағдайды барынша толық көрсетеді. Осылайша, азаюы оң көрсеткіштердің өсуін көрсетеді. теріс әрекеттер санының өсуі оң сандар санының Бұл ереже 2-кестенің 1, 2, 3-тармақтарында азаюын білдіреді; керісінше, теріс сандардың көрсетілген.

1-кесте – Мұғалімдердің дәрістер мен семинарларда күтпеген әрекеттерін бақылау бағдарламасы

Реттік саны	Мұғалімдердің университеттің бірінші кәсібилену кезеңіндегі эмоциялық әрекеттері
1	Дәріс кезінде эмоциясын ұстауы; – жазып отырады – басқа мәселелер туралы әңгімені көп айтады – ұйқысы келіп тұрады
2	Ауырып қала береді (қалған күндері)
3	Дәріс немесе семинар сабақтарында шығып кете беруі (ауырып тұрмын деген себептермен)
4	«Үзіліске» күні бойы неше рет шығады
5	Бірінші сабаққа кешігіп келуі
6	Сабақ біткеннен кейін тез кетіп қалады (бір минут та кідірмейді)
7	Мобильді телефонмен ойындар ойнауы; – планшет – наушники
8	Дәріс кезінде басқа дәріске дайындалып отырады
9	Телефонмен сөйлесіп шығып кетеді
10	Үзілістен әртүрлі себептермен кешігіп келеді
11	Сабақтан түскі ас ішуге шығып кетеді
12	Қаламсабын үнемі ұмытып кетеді
13	Студенттерді түгендейтін дәптері үнемі бола бермейді
14	Сабаққа кітап алып келмейді
15	Студенттермен үнемі сөзге келіп қала береді

2-кесте – Мұғалімдердің дәрістер мен семинарларда еріксіз түрде жасаған теріс эмоцияларының тізімі

№	Мұғалімдердің дәрістер мен семинарларда еріксіз түрде жасаған теріс эмоцияларының тізімі								
		1	2	3	4	5	6	7	8
1	Экспериментке қатысқан мұғалімдердің саны	17	14	16	14	33	26	19	28
2	Әдейі емес теріс мінез көрсеткендердің саны	132	40	150	68	287	947	207	434
3	Ортақ арифметикалық; теріс мінез көрсеткендердің саны	7,7	2,8	9,3	4,8	8,7	36,4	10,8	15,5

Талқылауға ыңғайлы болу үшін, «қуаныш, қызығушылық, қайғы сезінетін топ ...» деген терминнің орнына біз «қызығушылық» эмоциясы тобын, «қуаныш» эмоция тобын және т.б. қолданамыз.

Нәтиже және талқылау. Сонымен, дәріс және семинар сабақтарына қатысқан эмоцияларды

сезінген респонденттердің бірінші тобында «бей-қызығушылық» (бесінші тармақ) эмоциялар тобы – 33 қатысушы (20%); екінші орын – «қайғы» (сегізінші) эмоциялар тобы – 28; үшінші орынға – «үмітсіздік» (6 тармақ) эмоциясы – 26 респондент; төртінші орында 19 респондент, «қорқыныш» эмоциялар тобы (жеті-тармақ); бесінші

орында «көңілді» эмоция тобы – 17 респондент; алтыншы орында «ашулану» эмоциялар тобы (үшінші абзац) – 16; Жетінші орын эмоцияның екі тобына бөлінген – «қызығушылық» және «қуаныш» (екі және төртінші) – әрқайсысының 14-сі жауап берді.

Дәрістер мен семинарларға қатысты эмоцияны сезінудің жалпы көрінісі қызғылт емес. Оқытушылардың 44%-ы лекциялар мен семинарлар сияқты білім берудің осындай түрлеріне бағытталған жағымсыз эмоцияларды бастан кешуде. Бұл көрсеткіш эмоциялардан «үмітсіздік», «қорқыныш» және «қайғылы» тұрады. Өз кезегінде, респонденттердің 27%-ы лекция мен семинарлық сабақтарға жіберілетін он (он) эмоцияларды сезінеді (эмоциялар «рахат», «қуаныш», «қызығушылық»). Респонденттердің тағы 20% «бей-жайсыздық» сезімін сезінеді; «ашулану» эмоциясының респонденттердің 9%-ы тәжірибе алады.

«Қайғы» эмоциясы тобы теріс табиғаттың барлық күткен әрекеттерінен артық алды. 26 респондент үшін 947 акция бар. Бір респондентке орташа арифметикалық көрсеткіш – 36,4 теріс әрекет. Сондай-ақ, осы топтағы сыналусылардың саны ең көп «аурулар тізімін» көрсетті – бес оқу күніне 218 сағат. Бұл эмоциялардың басқа топтары үшін бірдей.

«Қайғы» эмоциялар тобында басқа адамдарға кедергі жасаудың максималды саны: «басқа әріптестерімен әңгіме», «аудиторияда ұялы телефонмен отыру». Бұл топтың респонденттері көбінесе «сабақ кезінде дәрет алуға», «сабақтардан түскі ас ішуге баруға», «қаламды ұмытады» және «кітаптарды сабаққа әкелмейді».

Әрекет ету нұсқаларының саны бойынша, эмоциялар тобы «көңіл-күйдің» бірінші орынды алады. Теріс әрекеттердің он бес нұсқасынан он төрт (14) «айналысады». Салыстыру үшін, топқа сәйкес, «қызығушылық» эмоциясы – теріс әрекеттердің төрт нұсқасы; топтық эмоцияны «ләззат» – 10 опция; эмоциялар тобы «бей-жайсыздық» – 13 опция және т.б.

Тренинг тақырыбынан ауытқу жиілігі, сондай-ақ «ұялы телефонмен отыру» және әртүрлі кешкі ойлар «студенттерді» зерттеуге қатысқандардың тілектерін білдірмейді. «Қайғы-қасіреттің», сондай-ақ «үмітсіздіктердің» теріс сезімі студентті іс-әрекетке қамқорлық жасауға талпындырады. Осы эмоциялардың тәжірибесі білімнің сіңірілуіне жол бермейтін көптеген әрекеттерге әкеледі. «Өкінішке орай» және «қайғылы» эмоцияларды сезінген оқушылар оқу уақытын оқытуға қатысы жоқ көптеген іс-шаралармен

алады. Бұл әрекеттер, бір жағынан, студенттің құмарлығын мазмұндағы толтырады, ал, екінші жағынан, мұғалімді мектептен алшақтатады. Эмоциялардың «қайғылы» және «көңіл-күйден айырылу» функциясы болып табылатын «кету» әрекеттері, бір жағынан, осы эмоциялардан туындайтын ынталандырушы күштердің өнімі болып табылады, ал екінші жағынан тәжірибені күшейтеді. Сондай-ақ «қамқорлық» әрекеттері осы эмоцияларды азайтады, олардың бар болуын және дамуын қамтамасыз етеді деп айтуға болады.

2-кестенің үшінші бөлігінде эмоциялар тобы «ашулану» ұсынылған. Респонденттердің жалпы санынан бұл топ «қызығушылық» және «қуаныш» топтарында ғана (әрбір 7%) 9% құрайды. «Ашулану» тобының он тоғызына бір респондентке қатысты 150-ге жуық теріс әрекет немесе респондентке тоғыз әрекет бар. Топта теріс әрекеттерге арналған он бес нұсқаның тоғызы тіркелді. Бұл «қайғылар», «бей-жайсыздық» және «көңіл-күйлер» топтарынан аз, бірақ «қызығушылық» және «қуаныш» топтарынан әлдеқайда көп. «Ашулану» тобының теріс әрекеттері жоғары қайталануымен ерекшеленбейді – бір адамға екі әрекет. Бұл «ашуланудың» эмоциясы адамның зерттеуден аулақ болу үшін іс-әрекеттер жасауға түрткі бермейді дегенді білдіреді. Керісінше, осы топтың әрекеттері қолданыстағы кедергілерді жеңуге бағытталған. Мұндай кедергілер ретінде студенттер белгілі бір тақырып бойынша лекциялар мен семинарларды түсінбеуі мүмкін, бұл топты материалды меңгеру бойынша күш-жігерді жандандыруға мәжбүр етеді.

Тәжірибе қорытындысы. Қайғы-қасіреттің, қорқыныш пен көңіл-күйдің эмоциялары демотивациялық деп аталуы керек, себебі олар көптеген теріс әрекеттерге қол жеткізді. Бұл студенттердің оқумен күресуге бағытталған іс-әрекеттері. Мұғалімнің демотивациялық эмоциялардың әсерімен университет студенттері оқыту іс-әрекеттерін бұзуға бағытталған мінезқұлық реакцияларының массасын бейсаналық түрде орындайды. Мұндай іс-шаралар: аурухананың үлкен саны; лекциялар мен семинарлардан жиі болмауы; кеш келу; аудиторияда басқа әріптестерімен сөйлесу; ұялы телефонға көңіл аудару, әлеуметтік желідегі хат-хабарлар және тағы басқалар.

Өз кезегінде, қуаныш, рахат пен қызығушылық сезімін мотивациялық деп атауға болады, өйткені олар оқушыларды оқуымен байланысты нығайтуға шақырады. Осы эмоциялармен туындаған теріс әрекеттердің саны аз.

Екінші жағынан, қарым-қатынасты нығайтуға бағытталған көптеген оң шаралар бар. Мотивациялық эмоцияларды оқитын респонденттер кешікпей, сабақты босатпайды, семинарларға дайындалады, дәрістерде мұқият болады.

Осылайша, эмоциялар мотивациялық құбылыс. Олар пәнді білуі мүмкін немесе білмеуі мүмкін; қозғау және кернеу сипатталады;

адамның адаммен қарым-қатынасының сипатын көрсету; адамның осы мәселеге қатысты талап етілмейтін әрекеттерін басқаруға; күтпеген әрекеттердің сипаты тәжірибеге деген эмоцияға жауап береді, сондықтан кейбір әрекеттер тақырыппен байланыстарды нығайтуға, басқалары байланыстыруды тоқтатуға, ал кейбірі әрекеттерді қалпына келтіруге және т.б. бағытталады.

Әдебиеттер

- Alexander F., Flag G.W. Experimental studies of emotional stress // *Psychosom. Med.* – 1961. – №23. – P. 104-114.
- Arthur Ribs Big explanatory psychological dictionary. Volume 2: P-I: in 2 volumes. – Publisher: Veche, Publisher AST. – 2001.
- Burns R.B. Self-concept development and education. – 1986. (in English), 215 p.
- Campbell E, Jones G. Psychological well-being in wheelchair sport and nonparticipants // *Adapt PhysActiv Quart.* – 1994. – N11(4). – P. 404-415.
- Horney K. Our internal conflicts // *Collected Works: in 3 volumes / K. Horney.* – Moscow: Meaning, 1997. – Volume 3: Our internal conflicts; Neurosis and personality development / K. Horney. – Moscow: Meaning, 1997. – P. 5-234.
- The development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan // *BULLETIN DEUROTALENT-FIDJIP 2101-5317.* – 2014. – №4. – С. 8-11.
- Wolfe M., Spector A.A. The main psychological theories in psychoanalysis. – М.: AST, 2006, 120 p.
- Дэвидсон Р., Бегли Ш. Как эмоции управляют мозгом. – СПб.: Питер, 2012. – 256 с.
- Кравченко Ю.И. Психология эмоций. Классические и современные теории и исследования. – М.: Форум, 2015. – 544 с.
- Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. – М.: Смысл, 2001. – 511 с.
- Липер Р.У. Мотивационная теория эмоций // *Психология эмоций.* – СПб.: Питер, 2017. – С. 210– 224.
- Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности: Эмоциональная психология. 2-е издание. – М.: Либроком, 2011. – 328 с.
- Психологический словарь/ <https://www.google.kz/search/186/Дистресс>
- Пырьев Е.А. Эмоциональные и интеллектуальные аспекты мотивации человека // *Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика.* – 2015. – № 3. – С. 48–51.
- Пырьев Е.А. Экспериментальные исследования эмоциональной мотивации // *Вестник Бурятского государственного университета, выпуск Психология. Социальная работа.* – 2015. – № 5. – С. 8–14.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Просвещение, 2018. – 702 с.
- Румянцева П.В. Микляева А.В. Школьная тревожность: диагностика, профилактика, коррекция. – СПб.: 2001. – С 115.
- Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 2017. – 424 с.
- Ханин Ю.Л. Исследование тревоги в спорте / Ю. Л. Ханин // *Вопросы психологии.* – 1978. – № 6. – С. 94-106.
- Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. – 2-е издание. – СПб.: Питер, 2012. – 334 с.

References

- Alexander F., Flag G.W. (1961) Experimental studies of emotional stress *Psychosom. Med.*, no 23, pp. 104-114.
- Arthur Ribs (2001) Big explanatory psychological dictionary. Volume 2: P-I: in 2 volumes Publisher: Veche, Publisher AST
- Burns R.B. (1986) Self-concept development and education, 325 p.
- Campbell E, Jones G. (1994) Psychological well-being in wheelchair sport and nonparticipants *Adapt PhysActiv Quart*, no11(4), pp. 404-415.
- Davidson R., Begley Sh. (2012) *Kak emotsii upravlyayut mozgom [How emotions control the brain].* St. Petersburg: Peter, 256 p.
- Ekman P. (2012) *Psihologia emotsii. Ya znayu, cho ty chuvstvuesh [Psychology of emotions. I know what you feel].* – 2nd edition. St. Petersburg: Peter, 334 p.
- Freud Z. (2017) *Psihologia bessoznatelnogo [Psychology of unconscious].* Moscow: Education, pp. 424.
- Horney K. (1997) Our internal conflicts // *Collected Works: in 3 volumes. Volume 3: Our internal conflicts; Neurosis and personality development.* Moscow: Meaning, pp. 5-234.
- Khanin Yu. L. (2015) *Issledovanie trevogi v sporte [Investigation of anxiety in sport].* Psychology issues, no 6, pp. 94-106.
- Kravchenko Yu.I. (2015) *Psihologia emotsii. Klassicheskie I sovremennye teorii I issledovaniya [Psychology of emotions. Classical and modern theories and research].* Moscow: Forum, 544 p.
- Leontiev A.N. (2001) *Lektsii po obshei psihologii [Lectures on general psychology].* Moscow: Sense, 511 p.
- Liper R.U. (2017) *Motivatsionnaya teoriya emotsii [Motivational theory of emotions].* Psychology of emotions. St. Petersburg: Peter, pp. 210–224.

Petrazhitsky L.I. (2011) Vvedenie v izuchenie prava I npravstvennosti. Emotsionalnaya psihologia [Introduction to the study of law and morality: Emotional psychology]. 2nd edition. Moscow: Librocom, 328 p.

Psihologicheskii slovar [Psychological dictionary] / <https://www.google.kz/search/186/Distress>

Pyryev E.A. (2015) Emotsionalnye I intellektualnye aspekta motivatsii cheloveka [Emotional and intellectual aspects of human motivation]. Bulletin of the Kostroma State University after N. Nekrasov. Series: Pedagogy. Psychology. Social work. Juvenology. Sociokinetics, no. 3, pp. 48-51.

Pyryev E.A. (2015) Eksperimentalnie issledovaniya emotsionalnoi motivatsii [Experimental studies of emotional motivation]. Bulletin of the Buryat State University, issue of Psychology. Social work, no. 5, pp. 8-14.

Rubinstein S.L. (2018) Osnovy obshei psihologii [Fundamentals of General Psychology]. Moscow: Education, 702 p.

Rumyantseva P.V. Miklyaeva A.V. (2001) BBK 88.8 M59 Shkolnaya trevozhnost: diagnostika, profilaktika, korrektsia [School anxiety: dianostics, prevention, correction]. St. Petersburg, 115p.

The development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan (2014) BULLETIN DEUROTALENT-FIDJIP Editions du JIPTO) (RomillysurSeineISSN: 2101-5317, no. 4, pp. 8-11.

Wolfe M., Spector A.A. (2006) The main psychological theories in psychoanalysis, transl. Moscow: AST, 120 p.